

Dân tộc học

NƯỚC NGOÀI

HẦM ĐÁ THIÊN VÀ TRUYỀN THỐNG: NƠI THANH TĨNH TRONG LÚC ƯU PHIÊN(*)

BARBARA COHEN

Đuổi đó lòng vương phiên nào. Tôi kiếm một nơi có thể cảm thấy an toàn và thanh tĩnh. Tôi nhớ lại một đoạn trong thi phẩm *The Song of Hiawtha* (*Bài ca thủ lĩnh Hiawtha*) của nhà thơ Mỹ Henry Wadsworth Longfellow. Đoạn này nói về chiếc "ống điều hoà bình":

Chôn sâu gậy gộc, vũ khí.

Vào hầm đá nạy viên đá đỏ,

Gọt thành ống điều hoà bình.

*Cùng nhau hút, và từ nay chung sống theo
tình anh em.*

Đây cũng là lúc xét định lại các giá trị. Ngày càng có thêm nhiều bạn trẻ ở Mỹ hướng tới các tấm gương là những người Mỹ đầu tiên đã bảo lưu nếp sống cổ truyền tốt đẹp. Thế nên hầm đá ấy - nơi có nhiều *ống điều hoà bình* đã được chế tác, dường như là chỗ thích hợp để tôi khởi sự tìm vào thanh tĩnh.

Hầm đá đỏ kể trên, nay được gọi là khu Di tích kỷ niệm Quốc gia Pipestone. Nơi đây được những thổ dân Mỹ coi là cõi đất thiêng. Họ dùng đá son ở đó để tạo nên những lễ vật, mà thứ quen thuộc nhất là những chiếc điều dành cho lễ hội và lễ nghi tôn giáo. Người ta có thể chế tạo những chiếc điều dùng trong lễ nghi bằng nhiều vật liệu, gồm đất sét, gỗ,

xương và các thứ đá, nhưng loại đá đỏ thắm là vật liệu quý giá nhất để làm điều.

Có truyền thuyết kể rằng, đá son đỏ là máu và thịt của thổ dân Mỹ ở Dakota. Vì đá làm điều xưa rất quý giá, nên hầm đá đỏ này là một linh địa. Ở đây, chiến tranh cũng như những cuộc cãi lộn, hay bất cứ biểu hiện thịnh nộ nào đều bị cấm tuyệt.

Khu di tích này ở góc Tây - Nam tiểu bang Minnesota, trên ranh giới giữa hai xứ Minnesota và South Dakota. Đây là vùng đại bình nguyên của nước Mỹ, nơi toàn đồng cỏ bao la, không lùm cây mọc và trải dài về phía Tây. Trong khi đến thăm mẹ già tôi, người ra đời ở miền này, tôi quyết định du ngoạn nơi đây để tìm ra những ý nghĩa đặc biệt về mặt tâm linh của người Da Đỏ. Dẫu cho khu Di tích kỷ niệm Quốc gia chỉ chiếm diện tích nhỏ với một dặm vuông, nhưng ở đây trong mùa săn bắn, các sinh vật hoang dã vẫn cảm thấy an toàn.

Tại trung tâm du khách, một hướng đạo viên thân thiện chỉ tay ra phía sáu con gà tây hoang dã đang lững thững trên bãi cỏ kiếm mồi. Hướng đạo viên ghi nhận: "Chúng cảm thấy an toàn ở chốn này". Nhận xét đó khiến tôi chợt láy làm lạ về một thực tế: hai ngày trước lễ Tạ ơn (Thanksgiving Holiday), hầu hết các gia đình người Mỹ đều có nhu cầu phải ăn bữa dạ tiệc bằng thịt gà tây. Vào

ngày lễ ấy, bạn bè chúc mừng nhau thường kèm theo câu hỏi: "Bạn đã ăn thịt gà tây chưa?".

Lúc ấy, tôi chợt nhận ra rằng, mình đang đi vào cõi **đất thiêng**.

Khai thác đá mỏ là một công việc tốn nhiều sức lao động và cần nhiều thời gian. Việc lấy đá thiêng ra khỏi lòng Đất Mẹ chỉ khởi sự sau khi người thợ đá hành lễ xin phép các vị thổ thần. Cấu trúc của loại đá này mịn, hoàn toàn thích hợp cho việc chạm trở bằng loại đục tay; bởi thế, các công cụ cầm tay rất đặc dụng. Đá đỏ này chủ yếu là silica, được hình thành từ đất sét bị ép dưới lòng biển cũ từ nhiều triệu năm - thời gian khá lâu trước khi có sinh vật trên trái đất. Mỏ đá tại khu Di tích kỷ niệm Quốc gia là lớp đá đỏ mềm, dày từ 12-18 inch(1), lộ ra hàng dặm dài, nằm ép giữa nhiều lớp quặng quartzite cứng. Loại đá này có thể khai thác ở nhiều nơi tại Hoa Kỳ, còn loại đá đen thì được khai thác tại Canada, nhưng nơi đó không được coi là thánh tích thiêng liêng. Đá chạm ống điệu có nhiều màu, từ hồng nhạt tới đỏ thẫm. Cũng có khi thổi đá mang những vết chấm trắng, sẫm tím, hoặc hoa văn xoáy. Người ta nói những vết chấm ấy là chỗ các thần linh đã truyền tinh cốt vào viên đá.

Lịch sử hầm đá đỏ

Những chiếc điệu dùng cho lễ nghi làm bằng đá, có từ thời tiền sử ở Bắc Mỹ. Người ta đã tìm thấy nhiều mẫu điệu này từ 2000 năm trước ở gần tiểu bang Ohio. Người Mỹ Da Đỏ lưu thông các điệu bằng đá giữa các bộ tộc với nhau, trong một nền thương mại thịnh đạt; và đá son đỏ trở nên nguồn lợi có giá trị cao, khiến người Da Đỏ phát triển

buôn bán với các bộ tộc lân cận. Những con đường thương mại dẫn đến hầm đá đỏ làm điệu là từ duyên hải miền Đông, mãi tận bang Georgia, trải dài sang California ở phía Tây. Khi hầm đá trở thành thương phẩm ngày càng có lợi nhuận thì những người không phải Da Đỏ như người Pháp, đã tới đó vào những năm của thế kỷ XVIII để khai thác thứ đá thiêng này. Những cuộc kinh doanh mạo hiểm không do người Da Đỏ chủ trì ấy đã đe dọa sự hiện hữu của di tích đó, và nguồn đá có nguy cơ bị cạn kiệt. Những năm cuối thế kỷ XIX, thổ dân Mỹ Sioux đã ký các hiệp ước với những người định cư da trắng để đảm bảo cho họ vẫn có thể tiếp tục lui tới di tích này. Những năm đầu thế kỷ XX, thổ dân Mỹ được tái định cư vào các "khu đất bảo lưu người Da Đỏ", cách xa nguyên quán của họ nhiều dặm. Khu di tích kỷ niệm quốc gia Pipestone được thiết lập, dưới sự bảo trợ của Bộ Nội vụ, để giữ cho hầm đá đỏ không bị lạm dụng.

Truyền thuyết về nguồn gốc của đá làm điệu

Những câu chuyện về nguồn gốc của thứ đá dùng làm điệu được kể rất khác nhau giữa các cư dân, từ người Sioux đến người Da Đỏ Crow, từ người Da Đỏ Blackfoot đến người Pawnee. Sự khác nhau này là dấu hiệu chỉ ra phạm vi địa lý, theo đó đá đỏ và những chiếc điệu được sử dụng và mua bán. Những câu chuyện được kể ra với niềm kính cẩn, qua nhiều thế hệ là chứng tích cho tầm quan trọng của chúng.

Truyền thuyết ở Dakota kể rằng, xưa kia Thượng Đế đã gây một trận hồng thủy để rửa sạch trái đất. Bàn dân thiên hạ đều chết đuối,

chỉ trừ một phụ nữ may sống sót nhờ bám được vào một khu đất cao. Cô ta rất mệt, và lúc đó, nước bắt đầu liếm mấp mé bàn chân. Bỗng một con chim ung rất lớn từ trên trời sà xuống, chộp lấy hai cánh tay cô, tha cô lên một cây cao trên đỉnh núi. Rồi chim ung biến thành một chàng trai tuấn kiệt và kết hôn với người phụ nữ ấy. Chính cuộc tình duyên đó đã sản sinh ra bộ lạc Dakota ngày nay.

Sau khi nước lụt rút đi, Thượng Đế, qua xử nữ Bạch Ngưu (White Buffalo Maiden), ban cho bộ lạc này chiếc điếu. Nàng đến bộ lạc với lời dạy rằng, chiếc điếu chỉ được dùng cho mục đích tôn giáo và lễ nghi. Xử nữ Bạch Ngưu sẽ trở lại với loài người vào thời gian tận thế.

Một truyền thuyết khác về lai lịch chiếc điếu thiêng kể rằng, Thượng Đế hiện hình thành con chim lớn, đậu trên vách đá cheo leo, kêu gọi tất cả các bộ lạc tới hầu quanh Ngài. Ngài tách một thỏi đá son ra khỏi vách đá, nặn thành ống điếu, và hút thuốc bằng chiếc điếu này. Làn khói phả ra cuộn bay trên đầu đám đông dân Da Đỏ - con cái Ngài. Rồi Ngài phán với họ rằng thứ đá đỏ này là thịt, từ đó họ được tạo nặn thành hình. Ngài chỉ ra rằng đó là máu của Tổ tiên họ xưa bị ngập chìm, thấm vào đất và biến những nơi mà các tiền nhân ấy đã tiếp xúc trở thành đá đỏ. Trong lớp đá đỏ, đã giấu kín những kỷ niệm của người xưa từng là Tiên tổ đất nước Dakota ngày nay. Những thế hệ sau dùng thứ máu trở thành đá của Tiên tổ để nhớ về dòng dõi và mối liên hệ với Tổ tiên.

Bộ tộc Oglala Sioux(2) tin tưởng rằng họ sẽ sống mãi, chừng nào các lễ nghi về chiếc

điếu còn tiếp diễn. Nhưng khi điếu thiêng bị lãng quên, bộ tộc sẽ mất nơi nương tựa và sẽ mai một.

Biểu tượng thiêng liêng

Hình ảnh chiếc điếu có ý nghĩa thiêng liêng, biểu hiện sự hợp nhất những lời tụng ca, hợp nhất Âm và Dương, Trời và Đất. Thân điếu được coi như người nam - hay là Trời, phần nõ điếu được xem như người nữ, hay là Đất. Vạn vật được tạo ra từ nam và nữ. Khi thân và nõ điếu được gắn kết, điếu trở thành hài hoà và linh ứng. Vậy nên, chỉ khi cầu nguyện, người ta mới gắn nõ điếu vào thân điếu. Còn trong khung cảnh khác, hai bộ phận được tách rời nhau.

Thân điếu làm bằng một thứ gỗ. Nhiều thân điếu được gọt nhẵn nhụi, và nhiều thân điếu khác còn được chạm trổ cầu kỳ với những hình con trâu, con gấu, hoặc rùa thần. Các sản phẩm này có thể gắn thêm lông cánh chim, lông bươm ngựa, lông chim ung hoặc bộ phận của con thú đã chết, vì người ta tin rằng những thứ đó chứa đựng linh hồn của con vật. Ngay cả những chiếc điếu với dáng vẻ tầm thường cũng có thể thiêng liêng. Chúng mang tính thiêng khi được *các thần linh nhập định* trong buổi lễ nghi dâng hiến.

Thổ dân đã trồng thuốc lá *tobacco* ở vùng Hồ Lớn (Great Lakes) trước khi người da trắng đến, nhưng hiếm khi họ hút thuốc lá *tobacco*. Ngày nay, điếu được nạp loại thuốc pha trộn với nhiều thứ lá cây khô để khi hút, làm thành một thứ gây mê nhẹ và kích thích. Tuy vậy, dân Da Đỏ trên bình nguyên không hề hút thuốc chỉ nhằm để say sưa. Việc hút thuốc ở đây không phải để thỏa mãn thích thú cá nhân, mà nhằm sẻ chia với

hiều người và giao cảm với quyền năng của thần linh trong vũ trụ.

Lễ nghi

Ngày nay, ống điếu còn được dùng trong nghi lễ hiến tế và để tẩy trần trước khi cử hành tang lễ hoặc các khánh tiết.

Người Âu châu thường dùng từ "Peace Pipe - Ống điếu Hoà Bình" để diễn tả loại ống điếu lễ nghi này, vì chúng được dùng để đóng dấu lên những bản hiệp ước trong nghi lễ ký kết. Nói đúng hơn, hết thảy những chiếc điếu của dân Da Đỏ ở bình nguyên như là "ống điếu lễ nghi", bởi lẽ xưa kia, việc người Da Đỏ hút ống điếu, ở mức nào đó, đều mang tính lễ nghi, nếu không nói là tôn giáo. Thật ra, những chiếc điếu ấy đôi khi được dùng trong các dịp không phải hoà bình như thế. Người xưa còn hút thuốc bằng loại điếu này trước khi xuất trận hoặc lên đường với mục đích thương mại. Nếu từ chối hút trước lời mời thiện chí là một xúc phạm lớn. Các du khách khi mang theo ống điếu, chúng tỏ ý định giao hảo của mình. Còn nếu tuyệt giao, không hút với bạn, chỉ xảy ra một khi mọi nỗ lực giải quyết công việc nào đó lâm vào bế tắc trầm trọng. Ống điếu được cả hai bên hút chung, nghĩa là hút bởi hai người cùng một lúc.

Lễ nghi giản dị nhất là cách hút thuốc bằng ống điếu do một nhóm trưởng lão tụ họp để bàn bạc vấn đề nào đó. Những người đàn ông ngồi quây tròn quanh đồng lửa. Vị chủ lễ ngồi ở phía đối diện cửa ra vào, nạp thuốc đầy nõ điếu, trong khi những lời cầu nguyện dâng lên tứ phía để thấu tới các thần linh trong vũ trụ và đáng Tạo hoá. Đồng thời, những lời cầu nguyện cũng nhập vào bên

trong ống điếu. Ví dụ, chủ lễ sẽ kêu cầu các thần linh từ bốn phương giáng nhập vào cối thuốc lá để chuyển giúp mau lẹ bức thông điệp lên Thượng Đế. Rồi chủ lễ đưa chiếc điếu ấy cho người ngồi ở bên phải. Người ấy rít một hơi ngắn, lại chuyển điếu cho người ngồi cạnh, phía bên trái. Nghi lễ này gây thất vọng cho người Da trắng, bởi họ thấy nó vô nghĩa đến nhàm chán.

Dân Da Đỏ Pawnee có một truyền thuyết: xưa kia, một lần trời không mưa nên gây hạn hán cho đồng ruộng. Viên tù trưởng bèn tự giam mình để tĩnh tọa; đầu tiên ông ta tụng niệm, rồi cùng một ông thầy cúng của bộ lạc ra đi cầu mưa. Tình cờ họ gặp bầy chim ưng, và bầy chim đã khuyên bảo hai người cách dùng lông của chúng để trang điểm cho những chiếc điếu của họ. Vì thế, khi họ hút thuốc thì trời bỗng đổ mưa, làm cho đồng ruộng phì nhiêu và bộ lạc thịnh vượng. Thế là từ đấy, dân Pawnee dùng điếu hút thuốc để cầu mưa.

Có một thứ cây thiêng được thu hái theo nghi lễ, dành cho mục tiêu tôn giáo như ở Hội lễ Sundance (màn múa nhìn mặt trời), diễn ra trong tháng 6 hoặc tháng 7 dương lịch. Cây thiêng được treo, và lời tụng niệm cất lên, cùng với phép chúc phước lành diễn ra trước khi Lễ hội Sundance khởi xướng. Cây thiêng được coi là đường đi lên thế giới thần linh. Những người cử hành Lễ hội buộc các sợi dây da vào cây thiêng và vào những cái ngạc, kéo những sợi dây ấy qua ngực hay miệng, rồi nhảy múa với sợi dây da kéo căng. Khi màn nhảy múa kết thúc, họ vuốt ve, mơn trớn cây thiêng để tạ ơn. Trong nghi lễ này, thịt của một người là vật hiến tế thần linh. Trong đám diễn xướng, vị chủ lễ mang

một ống điếu nhồi đầy thuốc, giơ ống điếu ấy hướng lên bầu trời. Quay mặt về phía Tây, bàn tay trái của ông cầm lấy nõ điếu, rồi ông khấn cầu từ trong tâm khảm. Đám người dự lễ hội tin rằng, làn khói thuốc thiêng sẽ làm cho thế giới loài người và thần linh giao hoà: trong vũ khúc và khói thuốc thơm cuộn xoáy dâng lên không trung, sẽ chạm tới giác quan tinh tường của Thượng Đế.

Giống như khúc cây thiêng, thân điếu tạo nên sự linh ứng với những thân linh trong vũ trụ và các thân linh đó ban phát niềm vinh dự, tự hào cho những ai đã dùng ống điếu.

Những nghi lễ tẩy trần liên quan tới ống điếu được gọi là "mô hôi", bởi lẽ những người tham dự trải qua buổi giải tội thiêng liêng bằng hơi nước: trong quá trình thực hiện lễ nghi ấy, sẽ tạo nên một lớp mô hôi để tắm rửa cho sạch.

Trong buổi nghi lễ Giữ linh hồn, hồn người vừa chết được giải tội để hợp nhất với Thượng Đế. Chỉ có vậy, hồn mới có thể trở về nơi chôn rau cắt rốn, và không phải lang thang trên trái đất nữa. Nghi lễ gồm việc giữ lại một lọn tóc của người quá cố - lọn tóc mà linh hồn người chết ngụ trong đó, gói kín trong một miếng da thú, được đưa ra khỏi căn lều. Trong tang lễ này, dùng ống điếu để hút thuốc là một lễ nghi quan trọng.

Một nghi lễ khác gồm việc mở gói bọc những nõ điếu và thân điếu giữ trong suốt mùa đông. Nghi lễ này diễn ra sau khi nghe thấy tiếng sấm xuân đầu tiên. Nghi lễ kèm theo những lời cầu nguyện để không một ai trong bộ lạc bị sét đánh chết năm đó.

Một số thổ dân Mỹ cảm thấy được "ăn huệ" khi làm thầy cúng chủ lễ cho những

nghi thức về ống điếu. Họ được thụ huấn và thụ phong làm "thầy chủ lễ ống điếu". Nhiệm vụ của họ là thường xuyên dâng những lời tụng niệm qua khói thuốc lên Đấng Thượng Đế. Ngoài ra, việc hút ống điếu cũng cần thiết cho nghi lễ *Kêu xin khải thị* (Crying for a Vision) - buổi lễ dành cho phụ nữ, và cũng cần trong lễ chữa bệnh nữa.

*

* *

Dưới bầu trời cuối thu màu xám, tôi đi bộ nửa giờ quanh khu Di tích, thấy mình hoàn toàn đơn lẻ, trừ ba đôi gà tây hoang đã bước theo gót tôi. Những hốc đá lộ thiên nhắc tôi rằng, cho tới ngày nay dân Da Đỏ từ nhiều quốc gia vẫn tới đây hành hương, và được phép đến thỉnh đá tại thảng tích này. Đá son đỏ dưới chân tôi, và thác nước chảy tràn trên mặt đá dường như trường tồn muôn thuở. Tôi cảm thấy, trong giờ phút đó được an toàn và thanh tĩnh. Theo gợi ý từ câu thơ của Wadsworth, tôi hy vọng rằng mọi người có thể *từ nay chung sống theo tình anh em*.

Minh Vân dịch
Vương Xuân Tình hiệu đính

Chú thích

*. Bài của tác giả gửi Tạp chí Dân tộc học

1. 1 inch = 2,54 cm (ND)

2. Có 21 nhóm ngôn ngữ trong các thổ dân ở Bắc Mỹ. Ngữ hệ Sioux bao gồm hơn 15 bộ lạc. Bộ lạc Dakota hay "Đồng Minh" là một trong số này. Bản thân bộ lạc Dakota chia làm 7 nhóm, hay là "council fires" mà nhóm Western Teton là một. Oglala là một tiểu chi của nhóm Western Teton trong bộ lạc Sioux Dakota.